

THE ENCYCLOPEDIA OF PEDAGOGICAL AXIOLOGY

Edited by
Prof. Dr. Hab. Krystyna Chałas
Rev. Dr. Hab. Adam Maj, Prof. KUL

Pod redakcją naukową
Krystyny Chalas i ks. Adama Maja

Recenzenci
dr hab. Henryk Kiereś, prof. KUL, prof. zw. dr hab. Jerzy Niemięca

Naukowy Komitet Redakcyjny
ks. prof. dr hab. Marian Nowak – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II – przewodniczący Komitetu
prof. dr hab. Krystyna Chalas – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II

prof. dr hab. Kazimierz Denek

prof. dr hab. Leon Dyczewski OFMConv

ks. prof. dr hab. Stanisław Dziekoński – Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie
prof. dr hab. Waldemar Furmanek – Uniwersytet Rzeszowski
prof. dr hab. Stefan M. Kwiatkowski – Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie
ks. dr hab. Adam Maj, prof. KUL – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ks. prof. dr hab. Janusz Mariański – Katolicki Uniwersytet Lubelski Jana Pawła II
ks. prof. dr hab. Jarosław Michalski – Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu
dr hab. Krystyna Ostrowska, prof. UW – Uniwersytet Warszawski
prof. dr hab. Urszula Ostrowska – Uniwersytet Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy
prof. dr hab. Bogusław Śliwerski – Akademia Pedagogiki Specjalnej im. Marii Grzegorzewskiej w Warszawie,
Uniwersytet Łódzki
prof. dr hab. Andrzej Michał de Tchorzewski – Uniwersytet Gdański

Sekretarze
dr Marta Buk-Cegielka, dr Beata Komorowska

Redakcja haseł
A – R oraz T – Wartości uniwersalne – *Beata Rojek*
S – Ś oraz Wartości witalne – *Ż – dr Lucyna Cynarzewska-Włazlik, dr Tomasz Ożóg*

Nanoszenie korekty autorskiej
dr Lucyna Cynarzewska-Włazlik, dr Tomasz Ożóg

Korekta
dr Lucyna Cynarzewska-Włazlik, dr Tomasz Ożóg

Tłumaczenie na język angielski
Hanna Grygielska-Michalak

Projekt okładki
Radosław Krawczyk

Redakcja techniczna, skład i przygotowanie do druku
Wydawnictwo Naukowe Sub Lupa

Copyright © 2016 by Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne

Wszelkie prawa zastrzeżone. Żadna część ani całość tej publikacji nie może być reprodukowana ani przetwarzana w sposób elektroniczny, mechaniczny, fotograficzny i inny, nie może być użyta do innej publikacji oraz przechowywana w jakiegokolwiek bazie danych bez wyrażenia pisemnej zgody Polskiego Wydawnictwa Encyklopedycznego.

ISBN 978-83-7557-168-4

Polskie Wydawnictwo Encyklopedyczne
26-606 Radom, ul. Wiejska 21
tel./fax (48) 366 56 23, 384 66 66
e-mail: polwen@polwen.pl, <http://www.polwen.pl>

Druk i oprawa
Białostockie Zakłady Graficzne SA

jako doniosłej wartości. Najpoważniejszą konsekwencją zwątpienia w prawdę o transcendentnej wobec umysłu rzeczywistości jest nihilizm.

Wychowanie do poszanowania prawdy nie może pomijać rozwijania wrażliwości na jej obiektywizm i realizm. Wiąże się to z kształtowaniem z jednej strony postawy pokory wobec prawdy, wyrażającej świadomość zależności człowieka od obiektywnego świata, z drugiej zaś ciekawości świata, otwierającej przed człowiekiem nieskończone bogactwo rzeczywistości i skłaniającej go do podejmowania nieustannego wysiłku jej poznawania. Postawy te gwarantują otwartość człowieka na prawdę, z którą obcowanie doskonali go nie tylko poznawczo, ale w każdym innym aspekcie, niezbędnym dla poczucia spełniania się i szczęścia.

Adamski F., 2006, *Wychowanie do prawdy* [w:] Ryś M. (red.), *Autorytet prawdy. Wychowanie dzieci i młodzieży*, Warszawa; Andrzejuk A., 2000, *Prawda o dobru. Problem filozoficznych podstaw etyki tomistycznej*, Warszawa; Babiński J., 2012, *Benedykt XVI wobec współczesnych zagrożeń prawdy* [w:] Paciorek A. i in. (red.), *Prawda was wyzwoli*, Tarnów, s. 205-225; Bajda J., 2003, *Prawda między miłością a nienawiścią. Medytacja nad encykliką „Fides et ratio”* [w:] Jan Paweł II, *Fides et ratio. Teksty i komentarze*, Lublin, s. 219-231; Chudy W., 2006, *Spółczesność zakłamana. 1. Esej o społeczeństwie i kłamstwie. 2. Kłamstwo jako metoda*, Warszawa; Derdziuk A., 2012, *Moralny wymiar odniesienia do prawdy* [w:] Paciorek A. i in. (red.), *Prawda was wyzwoli*, Tarnów, s. 243-257; Drożdż A., 2012, *Człowiek prawdożądny i rządzony mocą prawdy w sumieniu* [w:] Paciorek A. i in. (red.), *Prawda was wyzwoli*, Tarnów, s. 311-337; Krasnodębski M., 2008, *Człowiek i paideia. Realistyczne podstawy filozofii wychowania*, Warszawa; Krokos J., 1998, *W poszukiwaniu istoty prawdy*, „*Studia Philosophiae Christianae*”, t. 34, nr 1, s. 25-41; Mariański J., 2012, *Prawda jako wartość moralna w życiu społecznym* [w:] Paciorek A. i in. (red.), *Prawda was wy-*

zwoli, Tarnów, s. 259-287; Maryniarczyk A., Stępień K., Gondek P. (red.), 2011, *Spór o prawdę. Zadania Współczesnej Metafizyki 13*, Lublin; Pirożyński M., 1999, *Kształcenie charakteru*, Warszawa; Ulfig A., 1993, *Lexikon der philosophischen Begriffe*, Eltville am Rhein.

Tomasz DUMA

POSZANOWANIE ŻYCIA – postawa wyrażająca szacunek do życia ze względu na jego wartość.

Przejawem troski o życie człowieka jest m.in. rozwój bioetyki, jako nauki podejmującej podstawowe problemy etyczne związane z rosnącymi możliwościami praktycznych zastosowań osiągnięć biologii i medycyny a dotyczących życia ludzkiego. Bioetyka stara się ustalić wartość moralną różnych działań eksperymentalnych, leczniczych i korekcyjnych wobec życia człowieka oraz ustalić dopuszczalny zakres ingerencji, np. w jego kod genetyczny (por. bioetyczne dokumenty Kościoła katolickiego).

Samo życie może być bardzo różnie definiowane, zarówno z punktu widzenia nauk, np. biologicznych, nauk humanistycznych i społecznych oraz teologii. Szacunek dla życia obejmuje całą przyrodę ożywioną (wszystkie organizmy żywe) i związany jest z ochroną środowiska, a więc fauny i flory oraz życia człowieka. Ochrona środowiska, ma swoje umocowanie prawne specyficzne dla każdego państwa, ale też obowiązuje w tym zakresie wiele regulacji, będących wynikiem ustaleń międzynarodo-

wych. W podejściu do ochrony środowiska można wyróżnić 2 nurty: antropocentryczny (życie człowieka najwyższą wartością w przyrodzie) oraz ekocentryczny (współczesny radykalny egalitaryzm w odniesieniu do wartości życia człowieka i pozostałych organizmów żywych). Potocznie ochrona środowiska jest traktowana jako synonim ekologii, co znajduje wyraz w rozwoju takich nauk, jak edukacja ekologiczna oraz eketyka. Ekologia dostarcza wiedzy służącej do efektywnej ochrony środowiska a jej wdrożenie wymaga postawy poszanowania życia. W tym zakresie istnieje bardzo bogata literatura przedmiotu, zarówno naukowa, jak i popularnonaukowa. Mamy do czynienia z modą na ekologię, rozwija się, np. ekofilozofia, eko-teologia, sztuka ekologiczna (*eko-art*), sztuka recyklingu. Jednak spod zainteresowania ekologii umyka sfera płciowości i prokreacji człowieka, a zwłaszcza ekologia pierwszego środowiska życia człowieka, jakim jest łono matki.

Postawa poszanowania życia ludzkiego może mieć różne podstawy. Religie monoteistyczne podkreślają konieczność szacunku ze względu na Boże pochodzenie człowieka od Stwórcy – *genealogia divina*. Piąte przykazanie Dekalogu wyraźnie nakazuje: „Nie zabijaj”. W religii buddyjskiej obowiązuje zakaz niszczenia jakiegokolwiek istoty żywej. Przedstawiciele różnych religii na wspólnych spotkaniach podkreślają konieczność zaangażowania wszystkich wiernych na rzecz poszanowania życia, zwłaszcza życia człowieka. Życie ludzkie jest największą wartością, gdyż każ-

da inna wartość może zaistnieć, jeśli jest życie. Ono jest tym, co jest dla człowieka najcenniejsze, najważniejsze, co powinno podlegać największej ochronie, zwłaszcza gdy jest słabe, bezradne, bezbronne, chore, upośledzone.

Według założeń filozofii personalistycznej, bazującej na chrześcijańskiej wizji człowieka, ma on jako osoba wartość i godność *per se*, tzn. ontologiczną, najwyższą wśród innych bytów, bezwzględną, niezbywalną, nieredukowalną, autonomiczną. Jako wartość strukturalna, metafizyczna, ma charakter niezmienności [Chudy 1988: 107] od poczęcia, nie może mu być nadawana lub odbierana, dlatego żaden etap rozwoju lub psychofizycznej kondycji (np. brak świadomości, samodzielnego oddychania), nie może dosięgnąć istoty bytu osobowego i naruszyć jego godności, a tym samym zagrozić jego istnieniu. Człowiek dziedziczy egzystencję osoby od rodziców. Ich ciało jest nośnikiem wartości osobowych i przekazuje je nowemu bytowi ludzkiemu [Chudy 1996: 219].

Obserwując współczesny świat, można zauważyć wiele paradoksów – z jednej strony głosi on pochwałę życia, z drugiej, rozwinął straszliwe formy jego masowego niszczenia (ludobójstwa, obozy koncentracyjne, jenieckie, czystki etniczne, pacyfikacje, deportacje) oraz indywidualnego (np. okaleczenia, tortury, eksperymenty medyczne). Promuje to wszystko, co służy przedłużeniu życia (np. zdrowy styl życia, diety, troska o czystość środowiska, odmładzające interwencje chirurgiczne i farmakologiczne), a jednocześnie niszczy go

bezlitośnie już u początków jego zaistnienia (środki wczesnoporonne, aborcja). Z jednej strony docenia wartość życia ludzkiego, z drugiej kwestionuje ją, jeśli nie spełnia ono kryterium odpowiedniej jakości (wtedy skazuje się na śmierć przez selektywną aborcję dzieci zdiagnozowane prenatalnie jako obciążone chorobą lub wadą; przez pozbawienie koniecznej do życia opieki niepełnosprawne noworodki i niemowlęta; przez bierną lub czynną eutanazję skraca się życie osób ciężko chorych). Propaguje się ekologiczną mentalność, troszcząc się o ginące gatunki muszek oraz wodorostów, i zarazem nie chroni, wręcz upowszechnia (przez antykoncepcję, sztuczne zapłodnienie, aborcję) niszczenie pierwszej ekologicznej niszy życia człowieka oraz jego zdrowie.

Chociaż przemoc i zadawanie śmierci towarzyszyły człowiekowi przez tysiąclecia i charakteryzowały w mniejszym lub większym stopniu każdą kulturę, to jednak w historycznej ocenie spostrzegane były jako przejawy barbarzyństwa. W ostrym świetle ocen moralnych można było jasno, w porównaniu z aktami heroizmu, ukazać akty bestialstwa [Póltawski 1994: 58]. Natomiast obecnie, media tak oswoiły człowieka z cierpieniem i śmiercią innych, że pozostaje nieczuły na ludzkie tragedie (nie licząc spektakularnych zrywów w ramach prowadzonych akcji pomocy). Uwłączanie czyjej godności, zadawanie cierpienia lub zabójstwo, jeśli zostaje popełnione pod ochroną ustanowionego prawa, nie ma znamion przestępstwa. Godzi się on na zabijanie

życia u jego początków, u jego końca lub wtedy, gdy dany człowiek nie będzie się mógł cieszyć, zdaniem kogoś drugiego (grupy), życiem o jakości godnej przeżycia. Godzi się na coraz bardziej zakamuflowane formy niszczenia życia, jeśli tylko zostaną one „naukowo uzasadnione”, przegłosowane jako dopuszczalne lub, gdy dostrzeże w tym osobistą korzyść. „To, co w Norymberdze traktowane było jeszcze jako przestępstwo, zaczyna być obecnie przedstawiane jako cnota” [Póltawski 1994]. „Przestępstwa przeciw życiu” traktowane są przez niego nie tylko jako usprawiedliwiony, ale i pożądany przejaw wolności (wskutek absolutyzacji wolności), jako nie tylko rozwiązanie, ale i osiągnięcie cywilizacyjne. Oznacza to dramatyczny upadek cywilizacji.

Degradacja wartości życia i szacunku wobec niego wyraża się również w lęku współczesnego człowieka przed życiem i przyszłością. Gdy człowiek osiągnął szczyty swego gatunkowego rozwoju, sam stwarza cywilizację śmierci, doprowadzając do zniszczenia i jego, i otaczającej go przyrody oraz sytuującą go w stanie permanentnego lęku. To „bytowanie w lęku” są tragicznymi przejawami sjentystyczno-technicznej cywilizacji, w której człowiek zaprzepaścił prawdę o sobie i swoim życiu [Illanes 1996; Nagórny 2001].

Podstawową przyczyną różnorodnych działań prowadzących do destrukcji ludzkiego życia jest dewaluacja jego wartości, przez odebranie życiu ludzkiemu jego duchowego wymiaru (desakralizacja życia). Pap. Jan Paweł II ujął

tę prawdę krótko: „Tracąc wrażliwość na Boga, traci się także wrażliwość na człowieka, jego godność i życie” [EV 21]. Wtedy to nic już nie skłania go do promocji i obrony życia, gdyż czuje się całkowicie zwolniony z odpowiedzialności za życie swoje i drugih osób. Papież mówił o „swoistym spisku przeciw życiu”, próbie odrzucenia ze społeczeństwa osób słabszych, chorych, cierpiących, niepełnosprawnych przez osoby silniejsze, bardziej uprzywilejowane [EV 12]. Tego rodzaju spisek prowadzi do tworzenia kultury śmierci – kultury, która uważa, m.in. „stosowanie antykoncepcji, sterylizacji, aborcji, a nawet eutanazji za przejaw postępu i zdobycz wolności, natomiast postawę bezwarunkowej obrony życia (...) jako wrogą wolności i postępowi” [EV 17]. U korzeni kultury śmierci – kultury braku poszanowania dla życia jako wartości, znajdują się 3 czynniki: kult skuteczności (np. produkcji, sukcesu, władzy, siły), uznanie wolności za absolut i relatywizm etyczny [Illanes 1996: 46]. Jan Paweł II przestrzegał przed kulturą śmierci, która jest „wyrazem całkowicie indywidualistycznego pojęcia wolności, która staje się ostatecznie wolnością «silniejszych», wymierzoną przeciw słabszym, skazanym na zagładę” [EV 19]. Gdy człowiek czuje się panem życia i śmierci odnośnie własnej osoby oraz innych, wtedy nic już (nawet prawo) nie chroni go przed źle pojmowaną wolnością w zakresie podejmowania czynów zagrażających życiu, zdrowiu i integralności jego samego oraz innych osób (absolutyzacja jednostki). A „jeżeli sumienie, które

jest okiem dającym światło duszy (por. Mt 6,22-23), nazywa «zło dobrem, a dobro złem» (por. Iz 5,20), znaczy to, że weszło już na drogę niebezpiecznej degeneracji i całkowitej ślepoty moralnej” [EV 24]. Grzech Kaina woła o pomstę do nieba.

Odpowiedzią na te zagrożenia przeciw życiu jest „cywilizacja życia”, „kultura życia”. Apelując o „nową kulturę życia” Jan Paweł II podkreślał, iż „nową, to znaczy zdolną podejmować i rozwiązywać istniejące dziś, a dawniej nie znane problemy związane z ludzkim życiem...” [EV 95], gdyż „stoimy wobec nadludzkiego, dramatycznego zmagania między złem i dobrem, między śmiercią i życiem, między „kulturą śmierci” i „kulturą życia”” [EV 28]. Przyjęcie nowej kultury życia, która sprzyja życiu we wszystkich jego przejawach i oparta jest o prymat osoby nad rzeczą, bycia nad posiadaniem („być” nad „mieć”), etyki nad techniką, miłosierdzia nad sprawiedliwością, prowadzi do budowania „cywilizacji miłości”, „cywilizacji miłości i życia”, bez której egzystencja osób i społeczeństwa traci swój sens najbardziej ludzki [EV 27]. Encyklika *Evangelium vitae* była takim żarliwym apelem: „szanuj, broń, miłuj życie i służ życiu – każdemu życiu ludzkiemu! Tylko na tej drodze znajdziesz sprawiedliwość, rozwój, prawdziwą wolność, pokój i szczęście!” [EV 5], jednoznacznie i stanowczo potwierdzając bezwzględność wartości i nienaruszalność ludzkiego życia.

Z perspektywy teologii chrześcijańskiej, interpretacja wyjaśniająca ostatecznie wartość osoby w świecie by-

tów stworzonych odwołuje się do opisu stworzenia człowieka na „obraz i podobieństwo” Boga (Rdz 1,26-27), który tchnął weń życie oraz do wielu miejsc w Piśmie Świętym, w których podkreślona jest godność człowieka uczynionego „niewiele mniejszym od Aniołów”, uwieńczonego chwałą i czią, obdarzonego władzą nad dziełami rąk Pana (Ps 8,6-7). Pochodność od Boga osobowego (bycie znakiem i obrazem Osoby Boga) i Jego afirmacja dla życia (stworcza i podtrzymująca egzystencję), Jego „ojcowskie «tak» dla istnienia każdej poczętej istoty ludzkiej, stanowi zasadę bycia osobą i decyduje o jej godności oraz nienaruszalności jej życia oraz jego świętości”. Stwórca obdarzając człowieka istnieniem i życiem, obdarza go nieśmiertelną duszą, która uświęca ludzkie ciało. Poza tym, przez fakt Wcielenia Syna Bożego, Słowa, które stało się Ciałem, Bóg objawił w najwyższym stopniu godność człowieka, a tym samym jego niezbywalne prawa, w tym prawo do życia oraz odpowiedzialne zadanie jego bezwzględnej ochrony na każdym etapie jego rozwoju, od poczęcia. Przy czym nie tylko względy religijne, ale też uczciwa solidarność ludzka winna skłaniać do szacunku dla życia i jego ochrony, np. przed aborcją (każdy z nas był kiedyś taki mały), której liczba na świecie sięga rokrocznie ok. 50 mln ludzi, przed odmową podtrzymywania życia ludzkiego ze względu na koszty lub stan nie rokujący poprawy.

W ramach działalności Kościoła na wszystkich kontynentach istnieje wiele struktur poświęconych obronie oraz pro-

mości życia ludzkiego. Szczególnie znane są te, które ukierunkowują swoją uwagę na obronę życia prenatalnego, jak np. Papieska Akademia Życia, Papieska Rada ds. Duszpasterstwa Zdrowia i Chorych, międzynarodowe organizacje, np. Human Life International, Światowe Kongresy Modlitwy w Obronie Życia, peregrynacja kopii obrazu Matki Bożej Częstochowskiej od 30.01.2012 r. „Od Oceanu do Oceanu”. Symbolem obrońców życia na całym świecie są stópki dziecka poczętego w 12. tygodniu życia lub kwiat róży.

W Polsce w ramach działań Kościoła w tym zakresie podejmowane są takie inicjatywy, jak na przykład Krucjata Modlitwy w Obronie Poczętych Dzieci od 1980 r., Ruch Duchowej Adopcji Dziecka Poczętego od 1987 r., Dzień Świętości Życia obchodzony od 1998 r. w dn. 25 marca (Zwiastowania), Narodowy Dzień Pokuty za grzechy przeciwko życiu człowieka – 27 kwietnia (dla upamiętnienia legalizacji aborcji na żądanie w 1956 r.), coroczne pielgrzymki obrońców życia w marcu na Jasną Górę, nieustanna modlitwa w ramach akcji „40 Dni dla Życia” w Wielkim Poście. Istnieje też wiele organizacji i ruchów społecznych prowadzących działalność edukacyjną, wychowawczą i naukową służącą obronie życia człowieka od poczęcia do naturalnej śmierci, np. Polska Federacja Ruchów Obrony Życia od 1992 r., Polskie Stowarzyszenie Obrońców Życia Człowieka od 1999 r., Human Life – Europa, Towarzystwo Odpowiedzialnego Rodzicielstwa, Koła Przyjaciół Ludzkiego Życia, Diakonia Życia Ruchu Światło-Życie. Nadto działają studenckie ruchy pro-

-life (np. Apostolat „Młodzi dla Życia”, „Studenci z Życiem”, Akademickie Stowarzyszenie Katolickie „Soli Deo”), fundacje pro-life, np. Fundacja „SOS Obrony Poczętego Życia”, „Głos dla Życia”, „Nazaret”, Fundacja Pro (od 2005 r. wystawa „Wybierz życie”). Podejmowane są też stałe inicjatywy pro-life, np. Narodowy Dzień Życia – 24 marca (Sejm RP, 27.08.2004 r.), którego symbolem są tulipany, a z tej okazji w wielu miastach organizowane są Marsze dla Życia. Obronie życia służą również telefony zaufania (diecezjalne, miejskie, stowarzyszeń i organizacji), ośrodki (np. Ośrodek Ratowania Dziecka Opuszczonego, Lublin), Domy Samotnej Matki (od 1958 r., Kościół prowadzi ok. 40 takich domów), Okna życia (od 2006 r., jest ich ok. 50). Wielką pracą edukacyjną podejmują czasopisma, np. „Służba Życiu. Zeszyty Problemowe” i „Głos dla Życia”. W Polsce osobami zasłużonymi w dziele obrony życia poczętego byli nieżyjący już, np. E. Paderewska-Chrościcka, I. Konieczna, D. Kwapisz, o. L. Mońko, W. Majdański, abp K. Majdański, S. Leszczyńska (położna z Oświęcimia), T. Strzembosz, Z. Arkuszyński i W. Fijałkowski.

Postawa poszanowania życia nie ogranicza się do ochrony życia przed narodzeniem, ale obejmuje całe życie, stąd jej przejawem są wszelkie inicjatywy mające na celu propagowanie troski o „czystość planety”, prawidłowego odżywiania, prawidłowego stylu życia, dbałości o pełnię zdrowia (integracyjne ujęcie, w tym zdrowie duchowe), profilaktyki i leczenie chorób, unikania przemocy, akcje krwiodawstwa, transplantacje, ho-

spicja, w tym hospicja perinatalne. Wychowanie do postawy poszanowania życia jest nakazem chwili wobec narastających zagrożeń związanych z nasileniem się takich zjawisk, jak: samobójstwa, uzależnienia niszczące zdrowie i zagrażające życiu (np. niktynizm, alkoholizm, narkomania, lekomania), rozprzestrzenianie się chorób oraz głodu na świecie. Wobec rozlicznych zagrożeń dla istnienia i szacunku wobec życia człowieka można zacytować słowa skierowane przez Boga do Izraelitów: „Patrz!, Kładę dziś przed tobą życie i szczęście, śmierć i nieszczęście.” (Pwt 30,15). „Biorę dziś przeciwko wam na świadków niebo i ziemię, kładąc przed wami życie i śmierć, błogosławieństwo i przekleństwo. Wybierajcie więc życie, abyście żyli wy i wasze potomstwo” (Pwt 30,19).

Chudy W., 1988, *Sens filozoficzny kondycji człowieka niepełnosprawnego* [w:] Kornas-Bieła D. (red.), *Osoba niepełnosprawna i jej miejsce w społeczeństwie*, Lublin, s. 105-122; Chudy W., 1996, *O osobie, która jest dzieckiem*, „Ethos”, nr 33-34, s. 216-224; Granat W., 1985, *Personalizm chrześcijański. Teologia osoby ludzkiej*, Poznań; Illanes J.L., 1996, *Życie, substancja i cel historii. „Evangelium vitae” w kontekście dylematu współczesnej kultury*, „Ethos”, nr 33-34, s. 42-60; Nagórny J., 2001, *Kryzys demograficzny kryzysem wiary człowieka w przyszłość*, „Ethos”, nr 3(55), s. 71-85; Piechowiak M., 1996a, *Filozoficzne aspekty regulacji prawnych dotyczących życia ludzkiego we wczesnych stadiach rozwoju. Zagadnienia podstawowe* [w:] Smyczyński T. (red.), *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, Poznań, s. 63-92; Piechowiak M., 1996b, *Moralne aspekty medycznego wspomagania prokreacji – uwagi dla ustawodawcy* [w:] Smyczyński T. (red.), *Wspomagana prokreacja ludzka. Zagadnienia legislacyjne*, Poznań, s. 93-111; Póltawski A., 1994, *Obraz(y) człowieka przed i po Oświęcimiu*, „Ethos”, nr 25-26, s. 56-64.

Dorota KORNAS-BIELA